

A könyvkiadó egri Líceum: Történet és kiadványjegyzék I–II., szerk. Mizera Tamás, Nagy Andor, Verók Attila

Budapest – Eger, Kossuth Kiadó – Eszterházy Károly Egyetem, 2017, I: 493 l., II: 458 l.

Egerben az utóbbi években megkezdődött és azóta is töretlenül felívelő tudományos fellendülés egyik eredménye az új generációs nagy adat- és információfeldolgozási igényünkre adott válaszként is értelmezhető, a korábbi könyvtártudományi kiadványjegyzékek sorában is egyedülálló tudományos és esztétikai értéket képviselő, a Kossuth Kiadó és az Eszterházy Károly Egyetem koprodukciójában megszületett Líceumi Nyomda kiadványainak a jegyzéke. A regionális történelem és irodalom lokálpatriotizmusán messze túlmutató, európai művelődéstörténeti, illetve irodalmi hagyományt és jelentőséget szemléltet *A könyvkiadó egri Líceum* két súlyos kötete. A helytörténeti mű gondos szerkesztése Verók Attila, Nagy Andor és Mizera Tamás munkáját dicséri. A Kulturális Örökség könyvsorozat, amelyben a kiadványjegyzék megjelent, Monok István szerkeszti.

A kötet jelentőségét nemcsak az mutatja, hogy ahogy Verók Attila tanulmányának rögtön a címe is jelzi, az egri egyházi nyomdászat kétszáz évét öleli fel (1755–1949), hanem az is, hogy a magyarországi nyomdászat történet 18. századi kiadványjegyzékeit is gyarapítja. Ebből a korszakból ugyanis meglehetősen kevés ilyen áll a rendelkezésünkre, a 19. század ebben is feldolgozottabbnak bizonyul. A Balassi Kiadó gondozásában megjelent néhány kötet mindenképpen kiemelendő azok közül, amelyek megelőzték az egri kiadványt a nyomdatörténeti munkák sorában. Ilyen például *A nagyszombati egyetemi nyomda betűmintakönyve, 1773*, valamint *Czéh Sándor magyaróvári nyomdász-kiadó illusztrációinak mintakönyve az 1836 és 1875 közötti évekből*. A két kötet kiemelése nem szándéktalan részemről, a recenziókban ugyanis szokás továbbgondolható ötleteket adni. A nagyszabású, küllemében is megnyerő *A könyvkiadó egri Líceum* kötetéből feltűnően hiányzik az a feltehetően a nagyszombati egyetemi nyomda fa- és rézmetszeteihez, illusztrációihoz, könyvdíszeihez mérhető mintakönyv, amely még tovább gazdagíthatná tudásunkat az egri nyomdáról. A nyomtatványjegyzékek illusztrációkkal, képanyaggal való bővítése elengedhetetlenül szükséges volna az Esterhazyánium Kutatócsoport részéről.

A kiadványjegyzék két kötetből épül fel, amelynek első részében a kiadványjegyzéket megelőzi Monok István *Ujjáépítés – Előszó az egri Líceumi Nyomda kiadványainak katalógusához* című előszava, illetve három kiváló tanulmány. Monok István a 17. századtól napjainkig tartó történelmi tablójának első mondata megidézi a kora újkori

történeti gondolkodást: „A történelem tanít, már ha hagyják” (7). A „historia est magistra vitae” évszázadokat bevilágító fényes csillaga az annalisztikus történetírással egyetemben már leáldozóban volt a 18. század második felében. Izgalmas feszültséget teremt tehát a kötetek anyaga és az első mondat közti eszmetörténeti ív: talán tudatlanul is sajátos narrációt hoz létre, mivel a nyomda által kibocsátott kiadványok elsődleges célja – ahogy látni fogjuk – a keresztény tanítás terjesztése. A kötet első mondata így a nyomda funkciója és a működéséhez kapcsolódó századok kultúrája, érdekrendszerei közötti mintegy ellentétes viszonyra irányítja a figyelmet.

Verók Attila *A Typographia Lycei Episcopalistól az Érseki Liceumi Nyomdáig: Az egri egyházi nyomdászat kétszáz éve (1755–1949)* című tanulmánya elmélyült irodalmi apparátussal tekintette át a nyomda történetét. Megtudjuk, hogy az első egri keltezésű nyomtatványt, a *Mercurius Hungaricus* 1705. május 30-án adták ki Egerben, noha Verók leírta, hogy feltehetően nem Egerben készült. A nyomda története 1755 második felében vette kezdetét, amikor Franz Anton Royer a magántulajdonát képező, használt nyomda felszerelésével megérkezett Egerbe Barkóczy Ferenc egri püspök hívására, és ezzel folytatódott egy termékeny ismeretség. Barkóczy nagyszabású terveinek megvalósításában nem ismert lehetlent: Egert művelődési központtá alakította, és Royer királyi engedély nélkül dolgozhatott pártfogásában Magyarország harmadik érsekségében. (Kapcsolatuk szorosságát mutatja az is, hogy Barkóczy esztergomi érseki kinevezését követően Royer is követte őt nyomdai felszerelésével Esztergomba.) Barkóczy nyomdájával megalapította az egri sajtót, centralizálta az Egri Papnevelő Intézet papnevelését, megerősítette a jogi iskolát, és a katolikus egyetem létrehozásához elindította a több évtizedig tartó építkezéseket. Verók Attila tanulmányában kiemelte Barkóczy tudománypolitikai munkájában a nyomda jelentőségét: „[e]zzel Eger kilencedikként végérvényesen felkerült Magyarország tipográfiai térképére” (10). Verók felismerése szerint ebben az is vezette a markáns személyiséggel megáldott főpapot, hogy ellensúlyozza a cenzúrázatlan teológiai kiadványokat is megjelentető jezsuita vezetésű kassai nyomdát. Barkóczy halhatatlan munkájának köszönhető, hogy 1760-ban Eger bekerült azon püspöki székhelyek közé, amelyek katolikus nyomdákat üzemeltettek. 1766. május 3-tól a nyomda egyházmegyei tulajdonba került, és 1767–69-ig faktor nélkül működött.

A tanulmány körültekintő hivatkozásokban épít Iványi Sándor és Kiss Péter munkáira az egri nyomda 18. századi történetével kapcsolatban. Verók tanulmánya a Landerer nyomdászcsalád történetének az egri nyomdához való legkorábbi kapcsolatait is feltárta. Az egyházi kontextusból is érthető Verók Attila azon megfigyelése, hogy a kiadványok között megállapítható a latin nyelv dominanciája (viszonylag nagy mennyiségben hagyták el a nyomdát misenaptárak és körlevelek), de különböző műfajokban az egyházi irodalom termékei mellett a nyomda kiszolgált tudományos, pedagógiai, sőt még szépirodalmi igényeket is. Ezen a ponton egy feltételezhető elgépülésre érdemes felhívni a figyelmet: a 48 társadalomtudományi dokumentumot

a roppant körütekintő tanulmány szerint 6 társadalomtudományi követte a 16. oldalon található felsorolásban, a kisebb számú nyilván természettudományi kiadvány lehetett, ellenkező esetben indokolni kellett volna a különbségtételt a két társadalomtudományi kiadványcsoport között. Verók Attila áttekintésének multhatatlan érdeme többek között az, hogy kiemeli azokat a sikeres kiadványokat, amelyek ezen, egyébként Magyarországon nem nagyon számító, nyomdából indultak hódító útjukra: ilyen volt Cato *Jó erkölcsre oktató versei*, amely az egri kiadást követően más nyomdákban is több kiadást ért meg, vagy Prola *Örök élet napja*, amelyet Kolozsváron adtak ki az egri megjelentetést követően. Verók Attila tanulmányából kapunk választ arra a kérdésre is, hogy miért éppen az 1852-es év zárja a nyomda történetének első korszakát: 1853-tól a nyomtatás nagyipari korszaka köszöntött a Líceum nyomdájára, habár az első világháborúig továbbra is kézileg készítették elő a nyomdai szedést és a kéziratokat. Verók Attila jó érzéssel válogatott a nyomdatörténeti dokumentumok között, és így – habár ezt a tanulságot textus szintjén nem vonja le – érzékelteti, hogy a nyomda még 1848-ban is a vezetés szándékai szerint mindenekelőtt a katolikus hit megingathatatlan bástyája kívánt lenni, és a hit terjesztése volt a fő feladata. Így szólt például az 1848. június 6-i kemecsei ülés jegyzőkönyvének 8. pontja: „a sajtó [...] egyike a legbiztosabb módoknak a vallásos szellem elevenítésére [...] az Egri érseki nyomdában heverő sok imádságos könyveknek a hívek közötti elosztogatása több lelki hasznot hajtana” (19–20).

Verók Attila tanulmánya összegyűjtötte a nyomda történetének nagy pillanatait, például, hogy litográfia is működött Egerben a legrégebb magyarországi könyvkiadó, a Szent István Társulat bérleti idejében, 1862–1902-ig, ezen időszakban jelent meg (1865–1867 között) az első magyar nyomdászati szakperiodikum is Egerben, a *Gutenberg*. Továbbá, 1912-ben Egerben állították munkába az első betűszedő gépet Heves vármegyében. Érdekes, hogy az 1940-es évek legvégéig tartott a nyomda fejlesztése: például 1944-ben új tengelysajtót vettek, és 45 kg betűt, mígnem 1949-ben államosították a nyomdát. Verók Attila a tanulmány végén a jelentősebb kiadványokból nyújtott válogatást, hogy az olvasó érdeklődését felcsigázza a gazdag állomány iránt. Az idézett művek tartalma valóban aktuális ma is, úgy, mint például Sebők László megfigyelése: „Sok tanulatlan azt hiszi, hogy ami nyomtatva áll, az mind csupa szentírás, pedig hát csakúgy megyen az, hogy a türelmes tiszta papíros, megszenvedti bármily piszkot nyomnak reá” (25). Verók Attila célja jelen írásában elsősorban bevallottan iránymegjelölés volt: „kedvet kíván adni a mélyreható adekvát kutatások megkezdéséhez” (11), tette mindezt azért, mert az egri érsekség nyomdászattörténete feldolgozatlan, évek kutatómunkája áll még előttük.

A második tanulmány Nagy Andoré, aki *A könyvkiadó egri Líceum tevékenysége a statisztikai adatok tükrében (1755–1949)* című írásában „a nyomda kiadványainak műfaj, nyelv és mennyiség szerinti változásainak a nyomon követésére” törekedett (37). Nagy Andor tanulmányából értesülünk a kutatócsoporti munkálatok hátteréről:

az Eszterházy Károly Egyetem Kulturális Örökség és Múvelődéstörténet Tanszék, valamint az Esterhazyánium Kutatócsoport tagjai a nyomda működésének idejét kívánták feltárni. Nagy Andor tanulmányában az egri püspökök és érsekek hivatali idejének bontásában mutatta be a nyomda működését összesen három fejezetben, amelyekben a századok szerint osztotta fel a nyomdászati leírást. Az első egység a 18. század, amely a már említett Barkóczy Ferenc és Eszterházy Károly hivatali idejére esett. Utóbbi volt az utolsó egri püspök és az egri egyetem gondolatának legnagyobb elkötelezettje. Ő álmodta meg a négyfakultásos egyetemi épület terveit, a csillagvizsgáló tornyot és a barokk könyvtártermet. Nagy Andor Verók Attila ismertetését ezekről az évekről és eseményekről további információkkal gazdagította. A szerkesztők többnyire dicséretesen elkerülik az ismétléseket, a Verók által is említett 1766-ban bekövetkezett eseményről, amikor Eszterházy a püspöki iskolához csatolta a nyomdát, Nagy a püspök tettének újabb motivációját emelte ki: publikációs lehetőséget szeretett volna biztosítani papjainak. Nagy Andor tanulmányában grafikonok szemléltetik az adatokat, például az 1. ábra *Az egri líceumi nyomda kiadványainak számát és nyelvi megoszlását* ábrázolja 1755 és 1779 között (40). Véleményem szerint hasznosnak bizonyult volna az egyes grafikonoknál egy mélyebb feltáró leírás a szemléltetett adatokról, mert az értékes diagramok nem színesek, illetve aprók lévén nem minden esetben közvetítik maradéktalanul az információkat. Ha az 1765-ös évet vesszük, a grafikon szerint ekkor példátlanul csökken a kiadványok összszáma, de nem tudjuk, hogy a magyar és a német kiadványok egybeeső példányszáma ebben az évben mennyi, és a mélyebb, akár könyvpiaci, gazdasági és (egyház)politikai összefüggések is feltáratlanok maradnak. A 2. ábránál például ugyanígy érdekes lett volna a mélyebb elemzés elvégzése 1787-nél, az feltehetően óvatlanság csupán, hogy Nagy Andor azt írta, 1787-ben 9 példánnyal volt a legkevesebb az évi kiadványszám, mert a grafikonok szerint 1765-ben is épp ennyi volt (40). A mélyanalízis akár további könyvtörténeti tanulmányok tárgya is lehetne.

Fontosnak tartom elmondani, hogy véleményem szerint Nagy Andor eredményeinek nemcsak a nyugat-európai jelenkori könyvtörténeti kutatások miatt van mérhetetlen jelentősége, hanem egyháztörténeti vonatkozásokban is. A VII. Pius pápa által 1804-ben érseki rangra emelt egri püspökség Nagy Andor által megalkotott statisztikái ugyanis kivételes egyháztörténeti adatbázist hoztak létre és működtetnek. Az érseki rendeletek, enciklikák és egyházi körlevelek mellett külföldi teológusok munkáinak kiadására is találunk információkat. A nagyszerű tanulmány kiváló következtetéseket és megfigyeléseket tesz az egymás után következő érsekek kiadási gyakorlatának összehasonlításában (olyan éles határvonalakról is írt, mint Pyrker János László érsekségének végén az a jelenség, hogy megszűnt a téziszüzetek megjelentetése, amely addig a legjelentősebb műfaj volt a nyomda repertoárjában, vagy az 1854-ben beálló nyelvi fordulat, amely évtől magyar nyelvi dominancia jelent meg az egri kiadványokban), ugyanakkor néhány elvétve megjelenő életrajzi gondolat (például, hogy Fuchs

Xavér Ferenc érsek korai halálához hozzájárulhatott az az egri „túlfeszített szellemi munka”, amely a szinte sorozatban megjelenő érseki kiadványainak nagy számában is visszaköszön) is található a sorok között. Noha erre ezen tanulmány tárgya érthetően nem adott keretet, de hasznos volna a későbbiekben egy-egy helyi és külföldi szerző életrajzának a vizsgálatára buzdítani Eger és a liceumi nyomda szerepére vonatkozóan. Nagy Andor történész tanulmányában lenyűgöző egri könyvkultúra bonatkozott ki, az 1880-as évek mélypontjáig francia, olasz, német stb. katolikus teológusok, egyháztörténészek, írók kiadványai jelentek meg a Líceum nyomdájában. Bámulatos szellemi gazdagság jellemezte Egert. Nagy Andor precizitását dicséri az is, hogy az érsekek hivatali idejéhez évi átlag kiadványszámokat rendelt (leírta például, hogy a nyomda teljes élettartamában a legmagasabb évi átlagszámmal a 39 évig regnáló Samassa József érsek rendelkezett évi átlag 40 db kiadvánnyal), sajnálatos módon azonban ezeket az átlagszámokat nem közölte táblázatban a tanulmány végén. Véleményem szerint ezek az összesítő táblázatok az egyháztörténészek számára hasznosabbak lennének, mint a kiváló és esztétikailag is megnyerő diagramok.

Nagy Andor igen értékes tanulmánya a nyomda 20. századi kiadványait is áttekintette. Adatai olyan érdekes információkat jelenítenek meg, például, hogy meglepően sok orvosi és biológiai kiadvány jelent meg a nyomdában 1907 és 1913 között (47). A Szmrecsányi Lajos regnálása alatt lezajló két világháború rányomta bélyegét a nyomda kiadványaira is, amely azzal a hozadékkal jár, hogy az állomány az eddig említett egyháztörténészek mellett talán a hadtörténészek figyelmére is érdemes. Nagy Andor hatalmas információállományt mozgó tanulmánya szerint a kutatócsoport tagjai 3925 darab kiadványt regisztráltak, amelyből 768 a 20. században jelent meg. Nagy Andor talán egyik legfontosabb közlése az, hogy a két vastkos kötetben közölt kiadványjegyzékben szereplő nyomtatványok közül „2086 db kiadványt nem találunk meg a Magyar Nemzeti Bibliográfia eddigi köteteiben” (49). Remek tanulmánya az egyetlen a kötetekben, amely jegyzeteiben a kiadványjegyzék sorszámával hivatkozik a forrásnyagra.

A kötet utolsó tanulmányát Mizera Tamás jegyzi „*Athéné szerény gyermekei*”: *Tanítók emlékezete az egri Érseki Liceumi Nyomda kiadványainak tükrében, a kézisajtó (1755–1852) időszakában* címmel. Hiányérzetemet az első két tanulmány átfogó, összegző igénye okán a konkrétabb, erősebben irányított fókuszra Mizera Tamás írása megszüntette. Tanulmánya a nyomda kiadványainak egy speciális kiadványcsoportjára, a tankönyvekre és az alkalmi nyomtatványokra koncentrált: „a tankönyvek ugyanis az ismeretátadás folyamatának mementóiként, az alkalmi költemények pedig a hála pillanatképeiként tűnnek fel” (55). Az írás első felében ismertette a bécsi udvar kultúrpolitikájában a nevelés-oktatás szerepét, és az első kötet kiadványjegyzékének korszakát Mészáros István nyomán a „két Ratio Educationis koraként” határozta meg (55). A tankönyvkiadás pirivilégiuma ugyanis ezek szerint a budai Egyetemi Nyomdáé volt, az egri nyomda kiadványjegyzékében tehát csak „a nem központilag

meghatározott tankönyvek” szerepelhetnek (56). Egerben mindhárom helyben működő képzésszinthez készültek kiadványok. Utóbbiakat három csoportban (szakkönyvek, tankönyvek és gyermekkönyvek) vizsgálta. Kitért arra, hogy a tudományágak önállósodása hosszú folyamat volt, és hogy a mai értelemben a tankönyvek tartalmi és formai sajátosságai a 19. században alakultak ki, továbbá hogy szakkönyveket és ismeretterjesztő gyermekkönyveket mindig is használtak az oktatásban. Mizera Tamás problémaérzékenységét mutatja, hogy a nyomtatványok kézírásos bejegyzéseiből felfigyelt arra is, hogy „a nyomda kiadványai között olyanok is feltűnnek, amelyek tartalmukat tekintve nem feltétlenül, funkciójukban viszont mindenképpen tankönyvi szerepet tölthetnek be” (56). Ilyenek voltak például a katekizmusok, amelyeket a hitoktatáshoz használtak, de magyar és német nyelven is használatosak voltak már a 18. században is (lásd: *Katekizmus, vagy Oktatás a' keresztény katolika religió tudományában*, 1836; *Katechismus oder Unterricht in der katholischen Religion*, 1836; 57). Ezen a ponton hiányoltam annak konstatálását, hogy ezek a bejegyzések vajon tanári utasításra kerültek-e a kiadványokba, vagy a gyerekek önálló tanulási folyamatának részét jelentették. Jelentős megfigyelése továbbá, hogy „a tucatnyi érintett tudományág szak- és tankönyvirodalmának megoszlása időben egyenetlen képet mutat, és csak a század második felében kezd majd közelíteni egymáshoz” (56). Mizera Tamás kutatásának kategóriarendszereként Viliam Čičaj a kora újkori bányavárosok felvidéki magánkönyvtáraihoz alkalmazott paradigmáját alkalmazta. A teológiai és a vallás-gyakorlati könyveket külön kezelte, és lejegyezte, hogy ezek közül a katekizmusok és a hitoktatáshoz szükséges kiadványokat több nyelven folyamatosan előállították a nyomdában. A 19. században ezen könyvtípus tovább differenciálódott a katekizmus továbbéléseként, valamelyik szentséghez kötődően, vagy a piaci szegmensre specializálódóan tartalomban és formában (ilyen specifikum lehetett például az életkor), illetve a hitoktatás önállósodásával önálló kiadványokat igényelve. Mizera Tamás ilyen differenciálásra szinte minden tudományterületről (jog-, irodalom-, nyelv-, filozófiatudomány) példát hozott, köztük a történelemtudományról Maximilian Dufréne monumentális, hat kötetből álló *Rudimenta historica* (1770) egri kiadását említette, amely a jezsuita iskolák tanulói számára készült történelemtudomány volt. Leírta, hogy 1852 előtt a természet- és orvostudományról a legtöbb kiadvány a matematika tudományágában született, „a matematikusok tevékenysége nem pusztán az egri természettudományos oktatás, hanem a csillagvizsgáló történetével is szorosan összekapcsolódott” (59). Az 1830-as és 40-es években fénykorukat éltek Egerben a „tanítói erényeket” magasztaló alkalmi nyomtatványok. Mizera Tamás a szerzők körében a növendékpapokat, jog- és bölcsészhallgatókat jelölte meg. Ezen a ponton szükséges megjegyezni, hogy „a szerző szinte minden esetben” (60) kezdetű gondolat idekapcsolódóan azt sugallja, hogy szinte minden esetben be tudnak azonosítani szerzőként egy hallgatót. Ezt azért volna szükséges óvatosabban kezelni, mert az Országos Széchényi Könyvtár Kis- és Aprónyomtatványtárában gyakran található az alkalmi nyomtatványok között

olyanokat, amelyek hallgatók egész osztályának névsorában jelölik meg a szerzőséget. Amennyiben Egerben ezzel ellenkezőleg valóban szinte minden esetben egyszerűs alkalmi versekkel találkozunk, akkor Mizera Tamás ebben egy fontos egri sajátosságot fedezett fel, és hagyott reflektálatlanul úgy, hogy a versek műfajai és apropói nagyon is megegyeznek az alkalmi költemények országos jellemzőivel. Ehhez még annyi kiegészítést tennék, hogy Mizera Tamás helyesen indokolta, hogy ezekben az évtizedekben a pedagógia tudományá válásával egyidejűleg „felértékelődött a tanítói professzió” Egerben (60), de ennél lényegesebb és egyben innovatív megfigyelése, hogy az alkalmi versek vizsgálati terepét jelentik az 1830-as és 40-es években létezett mester-tanítvány kapcsolatnak. A tíz oktatót megszólító húsz kiadvány szellemi háttérében megjelenik a felvilágosodás racionalizmusa, a katolikus keresztény hagyomány és a reformkor történelemtisztelete. A Mizera Tamás által felvázolt ellentétpárok (pl. születés-elmúlás, szülő-gyermek stb.) költőien szemléltetik mester és tanítvány kapcsolatát.

A tanulmányokat útmutató követi a bibliográfia használatához, majd a rövidítések jegyzékét tanulmányozhatjuk. Ezt követően az első kötetben 1755–1852-ig, míg a másodikban 1853–1949 közötti kiadványjegyzéket találjuk. A második kötethez Löffler Erzsébet előszavát közölték, aki kiemelte, hogy a kötet szerkesztői elsőként fogtak a nyomda kiadványjegyzékének az elkészítéséhez. A második kötet végén az évszám nélküli kiadványok nr. 3918-tól szerepelnek, de ez csupán csak öt nyomtatványt jelent, és mindegyik szerepel vagy Petrik, vagy Petrik–Barcza regisztrációjában is. A kötet végére illesztett személynévmutató nélkülözhetetlen a kiadvány használatához.

Zárszóként azon észrevételt szeretném megtenni, hogy a kiadványjegyzék nem eléggé dicsérhető grandiózus munka, amely az elődökhöz illően nagy alázatról tanúsodik. Noha ez egyik szerkesztő sem említette a jövőbeni tervek között, a kiadványjegyzék digitálisan is kereshető állománya nagy segítséget jelentene a kutatóknak, és amiként Gazda Attila 2014-ben a Magyar Tudománytörténeti Intézetben a Magyar Tudományos Akadémia 1831 és 1848 között megjelent kiadványainak a jegyzékéhez online hozzáférést biztosított, úgy ezen bibliográfia esetében is érdemesnek tartanám ezen megfontolást.

Szabó P. Katalin